

sociologického prístupu k zdravotným problémom stále narústa. Ovšem, z veľkej časti to dnes platí jen akademicky: v praxi bývajú sociálni faktory v otázkach zdravia a nemoci dosud z najväčšej časti ignorované. Väčšina zdravotníckych akcií sa dosud zpravidla deje bez použitia jakýchkoľvek spoločenskovedných princípů. Skutočná zdravotnícka praxe jde zatím stále tradičnou cestou boje proti prenosným onemocnením a zdravotnícký výzkum dosud nachází uplatnění jen v laboratoři. Společenskovední přístup je dosud velmi vzdálený každodennému zdravotníckým akciím.

To ovšem platí jen pro zdravotníctví dneška. Zítřejší zdravotníctví bude muset nezbytně nahradit kontrolu přenosných nemocí kontrolou nemocí chronických a duševních. Speciální skupiny obyvatelstva, například chronici nebo staří lidé, se budou stále naléhavěji dožadovat speciálních zdravotnických služeb. Řešení těchto problémů bude nezbytně vyžadovat predisponování finančních i personálních zdrojů — sociologové mají tedy pro budoucnost dobré důvody doufat v mnohostranné uplatnění vlastní disciplíny ve zdravotníctví.

Celá práce je zaměřena velmi prakticky — nejde v ní vlastně o nějaké teoretické vymezení oboru, ale spíše o vymezení pracovního programu sociologie ve zdravotníctví. Nejde ani o nějaké systematické utřídění náplně disciplíny, jak je známé z některých jiných amerických prací. Do oblasti lékařské sociologie zařazuje autor všechny problémy, které vyžadují spolupráci společenských věd s medicínou. Velmi užitečné jsou četné bibliografické odkazy v každé kapitole — doporučovaná literatura je u nás bohužel málo dostupná. Suchmanův přístup k celé problematice je pro nás velmi zajímavý již proto, že mnohé problémy lékařské sociologie u nás teprve čekají na řešení. Jeho oprávněnost může ovšem buď podpořit nebo vyvrátit jen budoucí vývoj celé disciplíny.

Dana Langmeierová

Robert Escarpit: La révolution du livre

Paris, UNESCO 1965, 163 s.

Autor publikácie je profesorom sociológie univerzity v Bordeaux, riaditeľom Ústredia sociológie literatúry, spisovateľom, esejistom, literárnym historikom a kritikom. V tomto časopise sme recenzovali jeho základné dielo *Sociologie de la littérature*. V tejto súvislosti sme uviedli, že Escarpit spomenutým dielom udal správny smer sociologickému výskumu literatúry a že akiste bude v začiatku diela pokračovať. A už po zbežnom prezretí jeho poslednej publikácie o revolúcii knihy možno zbadať, že autor aj v nej vychádza z tých istých postulátov, ktoré vyziedol vo svojej predošlej knihe o sociológii literatúry. A z tohto hľadiska mohol celkom smelo svoju poslednú publikáciu nazvať zrovna *sociológiou knihy* (bibliosociológiou). Rozvrhol ju na tri časti: prvá nesie názov *Kniha v súčasnom svete* a autor v nej rozoberá na pozadí historického vývinu knihy predovšetkým jej funk-

cie; v druhej časti charakterizuje novú edičnú tvárnosť vydavateľstiev; poslednú časť venuje smelým perspektívam budúcnosti predovšetkým na úseku edičnom a masového šírenia knihy.

Escarpit si predovšetkým uvedomuje fakt, že v priebehu posledných desaťročí postihli svet knihy závažné spoločenské zmeny, ktoré nadobudli charakter revolúcie. Táto má pomerne zložitý a spleťtý pôvod. Korení predovšetkým v troch skutočnostiach: v demografickej výbušnosti, v rozšírení výuky a výchovy na oblasť dospelých a v rozšírení voľného času. Z týchto aspektov treba vyzdvihnúť obrovský pokrok techniky výroby a distribúcie a rozvoj čitateľskej masy. Takto sme svedkami aj revolučnej zmeny knihy, ktorá je jedným z dôležitých informačných prostriedkov novej epochy.

A táto okolnosť musela vyvolať hlbšiu pozornosť a širší záujem organizácie UNESCO, ktorej poslaním je „podporovať voľný obeh myšlienok slovom a obrazom“ a takto uľahčovať prístup k informačným prameňom. Toto sa výrazne odrazilo najmä na generálnej konferencii UNESCO v Paríži koncom roku 1964, kde sa signalizovala nástojčivá potreba prehľbovať medzinárodnú spoluprácu v oblasti vydávania a rozširovania knihy. Konferencia podčiarkla aj význam vydávania publikácií, v ktorých sa budú tieto aktuálne námety propagovať a popularizovať. Tejto úlohy sa ujal francúzsky sociológ Escarpit, ktorý svojou publikáciou o revolúcii knihy vlastne iba pokračuje v diele sľubne započatom M. R. E. Barkerom, ktorý už roku 1958 vydal podobnú publikáciu *Le livre dans le monde* (Paris, UNESCO) a tak sa vlastne prvý pokúsil o syntézu. No, vo svete kníh idú veci rýchlym dynamickým tempom a za niekoľko rokov od Barkerovej syntézy sa hodne zmenilo — knihy, literatúra i čitatelia. Jedným z najnaliehavejších a najaktuálnejších problémov dneška sú „paperbacks“ — vreckové vydania kníh v masových nákladoch. Cieľom autora nebolo, aby ich všetky od základu vyríešil. On jednoducho ich nastolil a niektorým z nich pootvoril cestu, vedúcu k ich riešeniu. Preto Escarpit nepovažuje túto publikáciu za definitívnu, ale iba za „prvú etapu v kolektívnom výskume“ (str. 11). Hodne zužitkovaných faktov, publikovaných v tejto knihe, bolo nazhromaždených už spomenutým Ústredím sociológie literatúry pri univerzite v Bordeaux, ale mnoho z nich mu sprístupnilo UNESCO (ide najmä o štatistické tabuľky o trende svetovej produkcie kníh). Hoci sa autor miestami pokúsil aj o niektoré ideologické závery, odporúča radšej na ne hľadiť ako na „pracovné hypotézy“. Naša epocha — ako autor zdôrazňuje — umožňuje knihe nezostať monumentom, lež sa stať raketou!

Prejdime teraz k obsahu Escarpitovej knihy. Hneď v úvodnej kapitole prvej časti pýta sa autor, v čom je vlastne podstata knihy. A zrovna tak ako vo svojej *Sociológii literatúry* tvrdí aj tu, že knihu, tak ako všetko živé, nemožno definovať. A toto svoje tvrdenie aj dost obsérne zdôvodňuje. Kni-

ha sa mu javí ako „nástroj na čítanie“, ktorý sa však nedá automaticky obsluhovať. Ku kritike tohto poňatia sa vrátime neskôr. V ďalšom potom sleduje genezu knihy od objavy jej zárodkovej formy na začiatku 1. tisícročia pred našim letopočtom až po dnešný „paperback“. V tejto súvislosti správne rozlišuje medzi literatúrou a knihou. V dobe, keď sa rylo písmo do kameňov, považne inej hmoty, už existovala literatúra, lenže tu ešte nebola kniha. Pisomnému dokumentu chýbala totiž podstatná vlastnosť knihy — mobilita! Kniha ďakuje za svoje rozšírenie dvom technickým pokrokom: možnosti rýchle a ľahko opisovať dlhý text a spôsobnosti ľahkého prenosu. Technická revolúcia, ktorá vlastne prispela k vytvoreniu knihy a k jej sprístupneniu, je nerozlučne spätá s ideou difúzie. Táto je onou červenou nitou, ktorá umožnila sledovať knihu v jej postupných zmenách. Ako autor zdôrazňuje túto ideu šírenia, vidno z jeho záveru, kde vlastne stotožnil knihu s rozširovaním. Preto aj zmeny, ktoré prekonala, sa úzko viažu na technické premeny, ktoré sa prispôsobujú postupným premenám spisovateľov. Na ďalších stránkach autor charakterizuje jednotlivé stupne zmeny knihy počnúc väzkom papyrusových svitkov cez kódex až po tlačенú knihu (prvotlače, tlačoviny až k „bestselleru“). Na cenových trendoch kníh Escarpit ukazuje, ako a pokiaľ o nákladoch rozhoduje sociálna potreba a objednávka. K tomu pristúpilo, že v posledných desaťročiach dostala kniha veľmi vážnu konkurenciu v prostriedkoch masového dorozumievania (film, rozhlas, televízia). Escarpit sa právom domnieva, že najmä pod tlakom spomenutých audio-vizuálnych prostriedkov masového komunikovania, ktoré prenikli aj tam, kde bieda, nevedomosť a negramotnosť prekážali knihe sa uplatniť, príslušní činitelia boli prinútení k radikálnejším zmenám vo svete kníh. A tak približne od r. 1935 začínajú sa tu objavovať priam revolučné zmeny (v Anglicku založením edície Penguin, v Nemecku, vo Francúzsku „livres de poche“ atď.). Takto bola otvorená cesta masovému sprístupneniu knihy aj v iných krajinách. Tieto pozoruhodné, priam revolučné zjavy sa stávajú právom centrom pozorovania a záujmu nielen vydavateľov a kníhkupcov, ale aj sociológov (otázka voľného času), ekonómov, literárnych historikov a kritikov. Takto v 2. polovine 20. storočia „paperback“ otvára úplne novú etapu vo vývoji knihy — obdobie revolúcie knihy. A dôsledkom toho je, že nastali určité zmeny aj pri funkciách knihy.

Týmto zaujímavým problémom venoval autor 2. kapitolu. Escarpit rad radom preberá jednotlivé, dnes už väčšinou prekonané funkcie knihy v spoločenskom živote. Úvodom si kladie otázku, na čo vlastne slúžia knihy v osobných, súkromných knižniciach. Prichádza k náhľadu, že kniha ako vec môže slúžiť ako investícia, ako prvok dekorácie bytu a ako „status-symbol“, t. j. ako znak príslušnosti k určitým socioprofesionálnym kategóriám. Po výstižnej charakteristike a vecnej kritike spomenutých funkcií knihy

prechádza ku charakteristike tzv. funkčnej knihy. Význam tejto najmä v poslednom čase veľmi vzrástol, čo autor konkrétne ukazuje na tabuľke svetového trendu každoročne publikovaných titulov. Z tejto štatistickej tabuľky vidno, že okolo 75 % z celkového nákladu predstavuje práve funkčná kniha. Zodpovedá technickej potrebe, riziko je tu minimálne a aj komerčný život knihy je oveľa dlhší. Lenže aj tu sa situácia v poslednom období pomerne rýchle mení. Escarpit tieto zmeny ukazuje na príkladoch z USA, kde vplyvom stále sa meniacich ekonomických, spoločenských a kultúrnych podmienok tradičná školská kniha (textbook) je vytlačaná paperbackom, lacnými zošitovými vydaniaми kníh z oblasti archeológie, histórie, ekonómie, sociológie, psychológie, literárnej histórie atď., ktoré študenti čoraz častejšie používajú namiesto tradičných školských učebníc. Napokon je tu obsiahla stať venovaná literárnej knihe. Autor sa tu sebakriticky vracia k svojej *Sociológii literatúry*, kde sa obmedzil výlučne na negatívnu definíciu literárnej knihy. Uznáva, že literárnu knihu nemožno definovať len „literárnym užívaním“. No, zdá sa, akoby z tejto krajnosti upadol do inej, tvrdiac, že v skutočnosti ani niet literárnych diel, ale sú iba „literárne javy“, ktoré redukuje na dialóg medzi spisovateľom a publikom. Escarpit charakterizuje literárny jav existenciou estetického úsudku, ktorý si čitateľ uvedomuje. Tento úsudok môže byť známy aj autorovi, či už prostredníctvom kritiky alebo vydavateľa, príp. aj z osobných kontaktov autora s publikom. Pravda, od chvíle, keď autor vydá svoje dielo, nie je už v stave ani upravovať obsah, ani kontrolovať priebeh, ani určovať adresáta, ani preskúmať prijatie, ani usmerňovať čitateľa a výklad diela. Je to vskutku cesta bez návratu. Hoci vydané dielo žije svojím samostatným životom, to nevyvracia ešte existenciu určitých kontaktov medzi spisovateľom a jeho publikom. Odohráva sa medzi nimi komunikácia, výmena. Aby literárny fakt bol úplný, treba nielen to, aby spisovateľ odovzdal čitateľom zrozumiteľné a užitočné dielo, ale aby tu existovala aj „literárna mienka“, ktorá spočíva v tom, aby si publikum uvedomilo svoj vkus, prednosti, potreby, orientácie a pod.

Druhú časť svojej publikácie venoval Escarpit výkladu štatistických údajov o počte publikovaných titulov, nákladov, a to podľa jednotlivých kategórií literatúry. Súc veľmi dobre oboznámený s aplikáciou štatistickej metódy, autor nielenže uvádza veľmi podrobné a presné štatistiky (na základe materiálov poskytnutých UNESCO), ale nachádza veľmi pozoruhodné relácie napr. medzi publikovaním kníh a aktivitou čitateľov, medzi literárnou produkciou a spotrebou papiera, medzi vzrastom počtu spisovateľov a rastom knižného priemyslu a pod. Tak napr. zo štatistickej tabuľky o svetovej literárnej produkcii podľa jednotlivých štátov z rokov 1952—1962 vyvodzuje autor niekoľko zaujímavých postrehov. Jedným z nich je závažný postreh o určitej stabilite

literárnej produkcie celkove. Avšak, pokiaľ ide o produkciu „literárnych kníh“, vybadal istú regresiu. Vyzdvihuje značný vplyv ekonomických faktorov na produkciu „funkčných kníh“. Túto produkciu a spotrebu dáva do relácií k politickej štruktúre spoločnosti. Bez ohľadu na to, či ide o socialistické alebo kapitalistické štáty, každopádne literárna tvorba predpokladá minimum rentability. Po obsiahom výklade týchto faktov dochádza autor k poznatku, že existujú zóny vysokého a nízkeho tlaku. A celú túto inak veľmi zaujímavú kapitolu uzaviera týmto poznatkom: Život knihy v podstate determinujú dve zložky: 1. Existencia dôležitej masy vzdelaného obyvateľstva, ekonomicky silného a politicky vplyvného. 2. Rozmanitosť či uniformita vkusu a správania sa čitateľského publika bez ohľadu na jeho numerickú dôležitosť. V ostatných kapitolách tejto časti rozvádza autor veľmi závažné medzinárodné relácie v oblasti knižnej produkcie a spotreby. V tejto súvislosti si správne povšimol, že zoči-voči veľkým prúdom výmeny sa stavajú do cesty prekážky, jednak prirodzené, jednak inštitucionálne. Tieto potom v ďalšom podrobnejšie rozvádza.

V tretej časti, nazvanej *Perspektívy budúcnosti*, autor rozoberá aktuálnu problematiku spisovateľov, vydavateľstiev, kníhkupectiev, knižnic a čitateľov. Z hľadiska vydavateľského rozlišuje predovšetkým tri typy kníh: čo majú bezprostredne úspech, čo ho majú na diaľku, a napokon tie, čo stroškotajú. Ohľadom úspešných kníh rozoznáva opäť tri podtypy: 1. „údernícke knihy“, ktoré pomerne rýchlym predajom zaručujú veľmi rýchle vysokú rentabilitu; 2. základné knihy, ktoré zabezpečujú pomerne plynulú rentabilitu a napokon 3. „bestseller“ ako forma najšpekulatívnejšieho úspechu kombinuje oba typy. Trend rentability spomenutých typov kníh ilustruje autor názorne na viacerých diagramoch. V ďalšom sa dotýka dosť chýlostivých otázok edičnej politiky. Jednou z nich je moment vydavateľského rizika. A tento moment sleduje autor vo dvoch reláciách — pri programovaných a neprogramovaných edíciách a reedíciách. O výške nákladov kníh a ich rentabilite rozhoduje do značnej miery aj postoj a reakcia publika. V tejto súvislosti sa autor bližšie zaoberá pojmom a charakteristikou publika, ktorým rozumie relatívne úzku a rozptýlenú sociálnu skupinu, príslušníci ktorej sú priamo zainteresovaní o určité knihy a sú schopní vedome a samostatne reagovať na lektúru kníh. Pokiaľ vysondoval jednotlivé druhy publika, rozoznáva publikum reálne (klienti kníhkupectiev), vzdelanecké (schopné vynášať motivované úsudky o svojej lektúre) a vlastné čitateľské publikum. Toto zrejme má určité kritériá spoločné s ostatnými druhmi publika. V ďalšom skúma autor postoje jednotlivých druhov publika k masovo šírenej knihe, akou je predovšetkým „bestseller“ a „paperback“. V súvislosti s masovým rozšírením knihy venuje autor obsiahlu a hlbšiu pozornosť kníhkupectvám ako sprostredkovateľom medzi výrobcami knihy a ich spotrebiteľmi. Využívajúc výsledky ankety v Bor-

deaux uvádza tieto typické črty kníhkupectiev: esteika tak vonkajšieho vzhľadu ako aj predaja, určitý stupeň uvedomenia, ktoré sa javí v tom, ako kníhkupec pozná a ovláda svoje reálne publikum, postoje kníhkupectiev ku klientom (aktívne, pasívne) a napokon spôsobilosti kníhkupectiev vedome sa orientovať na určité publikum a schopnosť vytvoriť optimálne podmienky vo forme dialógu medzi výrobou a spotrebou. Kvantitatívne a kvalitatívne rozdiely medzi tradičným kníhkupectvom dneška a progresívnym kníhkupectvom zajtrajška sonduje autor jednak po linke ekonomických, jednak po linke ideologických aspektov. Sociológ totiž pri hodnotení kníhkupectiev postupuje inak ako štatistik, ktorý sa zameriava na ekonomický aspekt. Pre sociológa kniha nie je iba výrobkom a predmetom spracovania a predaja, lež je vozidlom myšlienok. Kníhkupec, ktorý ich distribuje, sa ocitá na okraji refaze komunikácií, informácií a výmeny kultúrnych hodnôt. Kníhkupec je v bezprostrednom kontakte s čitateľom a to je veľmi vážny moment v sociológii knihy a čitateľa. Kníhkupec sa považuje za činiteľa permanentnej kultúrnej akcie, ktorá neprestáva aktom predaja knihy. Na ňu sa pripája ďalší šíriteľ čítania — knihovník. Autor celkom správne podotýka, že zriaďovať verejné knižnice a otvárať nové kníhkupectvá je únosné iba tam, kde existujú v sociálnom prostredí kultúrne okruhy, potrebné pre literárnu výmenu. Kníhkupectvá a knižnice môžu účinne spolupracovať tam, kde vytvoria optimálne podmienky tejto výmeny. Je pozoruhodné, že za najúnosnejšie miesta pre takúto plodnú spoluprácu autor považuje pracoviská a vyzdvihuje veľkú dôležitosť závodných knižníc.

V poslednej kapitole, nazvanej *Za nový dialóg*, skúma autor situáciu spisovateľov, problém postoja kritiky voči literatúre a napokon analyzuje aj situáciu čitateľov. Rozoberajúc situáciu spisovateľskej obce, všima si Escarpit podmienok úspechu spisovateľov, rentability literárnej tvorby a edičnej politiky. Terajšiu situáciu spisovateľov navrhuje Escarpit riešiť reintegráciou spisovateľa do obchodného okruhu knihy a rentabilitu literárnej tvorby navrhuje riešiť spoločne s edičnou politikou. Autor správne pripomína, že spisovateľom nestačí dať iba prostriedky, aby mohli žiť z pera, lež treba im zabezpečiť ich profesii primeranú životnú úroveň. V ďalšom horlí autor za takú literárnu kritiku, ktorá by korenila vo vnútornom poznaní a vo využívaní skúseností masového čitateľstva. V tejto súvislosti s uznaním kvituje, že v socialistických krajinách organizujú systematické kontakty medzi spisovateľmi a pracujúcimi v rôznych prostriediach. Až sa vytvoria lepšie podmienky pre spisovateľov a literárnych kritikov, aj literárne ceny získajú nový zmysel a výraz. Na to prechádza k aktuálnej problematike čitateľov. Tu trpezivo konštatuje, že aj keď sa radikálne zmení situácia knihy, jej vydávania a rozširovania, keď kniha bude môcť cirkulovať medzi všetkými ľuďmi a sprostredkovať im „posolstvo informácie a